

ПРАВАЦ — БРИГАДА*

Темпо, темпо!

Колона жури. Са пјесмом. Данашњи дан дјеловао је на нас као што иза тмурних и ладних зимских дана дјелује умиљато прољетње сунце на људе, на природу. Тамо негдаје пред нама је наша бригада... Како изгледа?... Снажна. И мрка као вуk. И весела као свадба. Тврда као челик. И топла као млијеко... И журимо. А чини нам се да једва корачамо. Хтјели бисмо некако да то прескочимо. И да се у једном нађемо у бригади.

Тамо негдаје, пред нама, топови потмуло брундају. Талијани! Свеједно! И ми оружје носимо. Речено нам је да избјегавамо сукобе. Треба сачувати материјал који носимо Врховном штабу.¹ Може и тако. А може и другачије. Ако не запалимо кавгу, сачуваћемо га. Ми смо постали војска пуна поуздања. И спремни за извршење великих задатака. Упознали смо рат. И стекли борбено искуство. Дуги маршеви и тешке битке одвојили су нас од свакодневних ситуационих брига. И одгојиле за озбиљне задатке. Тешкоће су нас очеличиле и сврстале у борбени распоред љутих јединица. Ових неколико мјесеци борци су отврдили. Неспавања, гладовања, невријеме, маршеви, борбе, рањавања, смрти. И још много тога. Све је то тешко. И сувише грубо. Рат је бандитизам најгоре врсте. Желе га манијаци, безумници, хистерици. Ако нећеш да те згазе мораш се тући. И мрзјети. У од-

брани слободе и части то је часно, људски, племенито.

Да напустимо цесту. И Бистрицу. Не иду у корак са нашом стазом. Испод села Дражевићи почиње пењање уз врлетне обронке Златара. Темпо, темпо! Све бржи темпо. Узбрдица је све већа. Темпо не попушта. И пушемо, дахћемо, упињемо се. Тијела су се у својој нутрини запалила. Зној се котрља низ наша лица. И низ лећа. И нагриза.

Смета нам брашњави снијег. И мећава. Брише. Час затрпа нашу узану и вијугаву пртину, час опет са истурених голети помете брашњави снијег и збрише пртину као да је ни било није. Непријатељски нас је срела. Испријечила се пред нама као да би хтјела да нас омете на нашем путу. И не попушта. Наврзла се као зла маћеха па не да ока отворити. Надире свом снагом. И бијесни. Шамара по лицу. Удара у груди. Разбија... И лепршају наши поцијепани и искрпљени капути. Вјетар пробија кроз дотрајалу одјећу као да и није на нама. Студен обавија тијела као змија. И јежи наше мишиће. И баца нас са кривудава пртине у хладни кристални снијег. Вијавица нас затрпава. Днјемо се из снијега и опет у колону. А колона се пробија. Кроз снијег и вијавицу. И кроз студен. Пркосимо свему. Ми идемо у нашу бригаду! Није овај дан морао бити баш такав. Требало је да буде ведар, сунчан.

* Одлуком Врховног штаба народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије Београдски батаљон ушао је у састав Прве пролетерске бригаде. Приликом њеног формирања 22. децембра 1941. године Београдски батаљон није се налазио на зборном месту у Рудом. Тог дана, са још два батаљона Народноослободилачке војске учествовао је у нападу на непријатељски гарнизон у Сјеници.

6. јануара 1942. Београдски батаљон пошао је из Нове Вароши у састав бригаде, која се тих дана налазила у Источној Босни на просторији Рогатица — Планина Романија.

— Другови, бог је на страни фашизма. Апсолутно!

— Како Жићо?²

— Како? Види ти, молим те, колико је овај ветар запео противу нас. Колико нам смета. Зар није и бог као и остали фашисти противу нас? Не бих волео да умрем пре него и њему и фашизму видим пратњу.

— О мртвима, Жићо, најлепше. Тако наш народ каже. Ни бог ни ветар ништа нам не могу. Шта је то страшно ако нас мало пљуска по лицу? Ништа. Он нас у снег, а ми опет напред. И увек ћемо напред.

— Пази, молим те, шта ти овај наш Муја³ зна? Браво, бога ми. Мора да ти тако због твог алаха. Де, бога ти, Мујо, покристи се па ћемо те за попа у нашем батаљону кад тако лепо знаш да попујеш.

— Е, Миленко,⁴ зар још ниси схватио да су се овог пута и Христос и Мухамед слизали као краве и заједно окренули противу нас. И сад се не зна који од њих двојице данас дува. А можда и обојица заједно, кад овако јако надире.

На највишој смо тачки данашњег пута. 1269 метара надморске висине. Једва. Заморило нас је. Пут није био тако дуг али некако тешко нам је пао. Више од десет дана нијесмо пешачили, па нам некако дође као почетак. А ту одмах источно од нас, као велики горопадни медвјед, диже се шумовити Златар. И сад се оградно од нас високим стеновитим зидом.

— Ух! Душа ми је испала.

— Де, де. Ако ти је баш тако плитка, Чордаш⁵ а ти чеп на другу страну.

— Мислиш ли, Милутине⁶ да си нешто паметно рекао? Боље ћути и то мало памети што ти је бог дао чувај.

*

Грмљавина топова се појачала. Сад урлају. Нама бар тако изгледа. И гранате рокћу ту близу испред нас, око села Дренове. И доље према Лиму. Санџаклије нијесу нешто по вољи Талијанима. Сметају им зато што неће да буду покорно робље, зато, што воле своју домовину и своју слободу.

— Е нећете, гадови једни! У чијој сте земљи, еј!

И ватра је горјела данас читав дан. И сваки дан. Бране људи своју груду земље. И своју слободу. И не дају се.

— Ачкосум^{6а} бре, Санџаклије.

Пред нама је Лим. Јури и кривуда као змија. Треба га што прије пријехи док Талијани нијесу стигли. Онда бисмо се посвадили. И одуљно би се наш пут. Није нам то потребно. И идемо. Делегат Врховног штаба рекао нам је да се у рејону села Избичани налази мали дрвени чамац. И ништа више. „Ако га не нађете, снабите се како знате, газите, плавајте. Другог излаза немате.“

— Четници су га од страха уништили да не би партизани прелазили на другу страну ријеке.

— Здраво, Власоњићу.⁷ Откуда ти оваје?

— Ја сам оваје у Дренови са четом на положају. Талијани су испред нас. Сад су баш на оном путељку куда ви морате проћи ка Лиму. Другог пута немате. Ено се види, ватре су тамо запалиле. Изгледа заноћиће тамо.

Ноћ је студена. И нешто мало видна. Колона жури ка Лиму. Људи су се нешто мало као утишали. И јуре право на запаљене ватре, на Талијане. На челу колоне су три пушкомитраљеза. Треба разбити њихове страже. Што брже то боље. И журимо. Изненадићемо их.

Хм! Код првих огњишта нема никога. Ватра још гори. И пуши се. Нема их ни код других. Ни код осталих. Да ли не вребају из засједе. И растрчали смо се у извињање око огњишта. Опрезно. И брзо... Нема никога. А ми смо се били нарогушили. Хтјели смо их треснути, онако прса у прса. Другог излаза није било. Но свакако, боље је овако. Повукли су се. Паметно. Тамо су им сигурнији положаји. Нама овом приликом није жао.

— Тихо, тихо! Талијани су ту одмах горе изнад нас.

Врло важно! Ако су. Шта нам могу? Ништа! И колона вијуга као стријела. Пробија се кроз помрчину. Сад некако мирније. И спокојније. Свакако опреза није за одбацивање.

— Другови, морамо газити Лим.

У реду! Кад се мора, није тешко. И свлачимо се. До гола. Босе ноге утонуле су до кољена у промрзли снијег. Од студени, час једну час другу вадимо из снијега и тапкамо по њему. И пакујемо одећу и обућу. Крупне пахуљице као баршунасте лепезе непрекидно заплускују наша гола тијела. Час га, као танка скрамица, прекрију, час се отопе. И вода цури низ наша ребраста леђа. И низ ноге. Пахуљице падају и на трепавице. И ми трепћемо као да се од комараца бранимо. Оне голицају по носу, по лицу, по устима. Пушемо да их растерамо.

Данас нам је дан некако тежак. И неуредан. Вјетар, снијег, мумлање талијанских топова, хладноћа, изгубљени чамци. Лим... Све се то испреплитало и испријечило пред нама.

Тишина је. Онако како је наређено. Талијани су ту близу. Бато⁸ је са одељењем у засједи према њима. Не могу они овамо. И не смију.

Замотану одјећу и обућу држимо изнад главе. И оружје. И газимо дубоку, студену и бучну воду. Бутећи. А Лим хукти, бучи, галами. Трза се и напреже. Упиње се свом снагом. Вода се пење до кољена, до појаса, до рамена. Некима је и преко рамена. Хладноћа нас шиба по голим кољенима студено као змија. Обавија их. Али газимо га.

Љуба⁹ и Белка¹⁰ су прејахали Лим. Њихова физичка кондиција није за гажење овако дубоке ријеке. Лепа¹¹ и Никола¹² још су слабији. Они су и по годинама млади. И јашу. Вода допире до седла. Њихове ноге роне кроз ријеку. Наши коњићи су мали као магарићи. Такви су у Санцаку. И они подрхтавају. Можда од терета који кроз дубоку и брзу ријеку носе на себи. Или од зиме. Или од страха. И коњи понекад знају да се боје. Главе уздижу изнад воде. Често и сасвим утону. Онда Белка врисне. Вода је ошинула по кукovima. Митар¹³ је храбри. И умирује.

— Буги, бре!

Коњић фркће ноздрвама. Из њих куљају слапови мутне воде. И онако ошамућени и уплашени окрену низ воду. Лепа се куражи. Смије се некако као да

запомаже. Подиже се у седлу као да би хтјела да искочи.

— Куда си запео, месагон диос^{13а}.

— Ти мислиш, Љубо, да те разуме. Што га кињиш, бре? Животиња је то.

— Јасно! Као да си га ти васпитавао, Добривоје¹⁴. Онда ми није чудо што је такав.

Неколицини, физички слабијих и неспретнијих другова вода је однијела одјећу. И оружје им је пало.

— Вода ми је до гуше. А-а-а.

— Још мало, још мало Вицићу¹⁵. Држи се.

*

Снажнији и сабранији већ су појурили кроз воду за одјећом и оружјем. Помажу друговима да се извукну из дубоких вирова. Гирића¹⁶ и малога Булу¹⁷ занијела је вода. Од страха су изгубили оријентацију. И окренули низ воду. Почело је запомагање. И галама.

— Ухватили смо их... Хтјели су да дезертирају, мангупи једни.

— Кад би ти, Милутине¹⁸, говорио само на уста, лепше би ти стојало. А овако гунђаш кроз нос.

*

Ничемо из воде. Кољена већ извирују изнад воде. И на копну смо — на снијегу опет. Пече по табанима. Поскакујемо. И студен грчи сваку пору на нашем тијелу. И пробија до костију. Зуби цвокоћу и лупарају. Од дрхтавице се тешко и споро облачимо. Клатимо се као пијани. И некако смо ошамућени као од дугог неспавања.

— Мени нешто игра пред очима.

— И мени.

И Вицићу. И Жићи. И Чеди¹⁹. И још некима. Неки су попадали у снијег. Од студени несвестица их је ухватила. Трљамо их хладним снијегом.

— И мени се врти у глави као да сам пијан.

— Тебе још од Нове године држи та вртоглавица, Димчо²⁰. Као да у бачви спаваш, такав си.

— Па можда. Дуго сам бачвар био.

— Знам, знам. Димчо, али мислим да си се до сада могао извјетрити. Снијег, киша, вјетар и колико те тога тукло ових четири пет мјесеци... Но ово мора

да је мирис скоријег датума. Тако ми се некако чини.

— Па и мени се чини.

— Е, ако је тако онда да се договоримо да ли сад да те вратимо натраг због овог преступа или да ти још за овај пут опростимо?

— Добро би било да пређемо сада преко тога. Верујте ми само сам једну гуцнуо да угрејем стомак. Нешто сам ноћас озебао кад сам спавао на оном голом камењу и снегу. Просто сам морао. Али, брате, смрди ова санџачка као да се буре на мене просуло. Није дискретна као она наша.

Журимо се са облачењем. И поскакујемо да би се угријали.

— Првуловићу²¹ баш ћеш се утоплити.

Његово је одијело било у води. И Влаишино²². Чим су изваћена из ријеке, замрзла су се. Ногавице и рукави стоје укочени као уштиркани.

— Мито²³, свлачи свој веш и дај га Првуловићу. Брзо. А ти, Буљо²⁴ Влаиши. Ваш је веш дебео и топал па ће их мало угријати.

— Е брате, баш ми се не да да имам нешто добро и ново на себи, па то ти је. Као да сам се каменом бацио на цркву...

Око један сат ујутро седмог јануара хиљаду девет сто четрдесет и друге године оставили смо Лим.

А сад темпо. До бригаде.

Ријека иза нас хучи. Болно и немоћно. Нека. Љубивоје²⁵ нам је остао у Дренови код Санџаклија. Разболео се. Жао нам је.

— Доћи ћу чим оздравим, макар наглавце ишао.

Неки новајлија, који је последњих дана у Новој Вароши дошао код нас у батаљон, остао је на супротној обали. Није смио да гази. Дуго смо га наговарали и вукли.

Ту одмах изнад ријеке, у двије осамљене куће на крају села Избичани, мало смо се огријали. И окријепили. Онда се колона постројила. Још јачи темпо. Појачавамо га да бисмо се што

прије огријали и истјерали лимске смрзотине. Бринемо се за другове чија су одијела плувала у води. Темпо, темпо. Узбраница је врлетна као за вукове. Оваје је земља испресијецана великим бројем потока и поточића. Они су је изобразили као плугом. Час газимо, час прескачемо потоке. И тако без одмора до седам сати ујутро — до првог села: Тоци. У засеоку Црквени Тоци, у школској учионици, домаћини брзо подложише ватру. Ту је и црква.

— Христос се роди!

— Ко зна?

Насмијали смо се. И изненадили. Нијесмо се ни сјетили да је данас Божић. Нијесмо мислили на њега. Згледамо се. И ћутимо.

— Вањка,²⁶ направио си гужву твојим поздравом.

Учитељ се као иронично смјешка. Не би се могло рећи да је то прилог нашој борби. Попа се љутнуо. А како другаче да му одговоримо?

— Здраво!

Он нас је очима постријељао. Оваје су прије неки дан били Црногорци. Некакви Бјелопавлићи, рекоше.

— Момци, биће благослова!

— Мислиш ли на ракију?

— Хајде, нека је срећно!

Први пут у овом рату пијемо ракију. Тако је наређено. И послушали смо. Већина. А сад? Је ли право да се огријешимо о линију?

— Хајде, хајде, сви по једну. Може и по двије. Није та линија тако крута. Кад треба може. Партија није самостан. Је л' тако, Љубо²⁷?

— Јасно. И ми смо се у Шпанији понекад гријали ракијом.

Лијепо смо се огријали. И нахранили су нас. Па, Божић им је. Ваљда због Христа не би имало смисла да се цењкамо... А онда је постало весело. И шале су пале. И револуционарне пјесме.

*

Мрак је почео да се привлачи селу Бабине. И школи.

— Здраво, Ускоци²⁸. Примате ли госте? У Тоцима је смрђело, па смо дошли код вас.

— Врло радо. Сами смо иначе. И мало нас је, па сте добро дошли. Све су око нас четничка села па нам није баш угодно. И Талијани нијесу далеко одавде.

— Нема четничких села, другови. Има само четника. А села су села. У њима има младића, дјевојака и дјеце. Они нијесу четници. Има и људи. Треба их одвојити од четника. Ето, то је.

*

Во је на брзу руку заклан. Као да су га вуци напали, брзо је рашчерупан. И скуван. Ујутру рано трпамо у торбе дневни оброк — четврт кила меса и триста грама тврдог кукурузовог хлеба.

— Другови, то вам је за читав дан. Треба га чувати за сва три obroка.

— Покрет!

— Наши другови од мене захтијевају да идемо са вама. Неће да остају овдје. Осјећају се као у туђини. И некако као усамљени. У овом крају нема никога од наших.

— Морате остати овдје док вам ваш одред не нареди другачије. Ми вам ту ништа не можемо. Пошаљите курира до вашег одреда, па од њега то тражите.

— Да ли бисте нам позајмили мало новаца. Немамо ни динара. Немамо чим купити храну за људе. Кад добијемо од наших, вратићемо некако.

Дали смо им седам хиљада динара. Толико смо могли. Био је задовољан. Насмијао се. У знак захвалности поцрвенио је.

— Оппростите.

Овакав се друг може вољети. Диван је младић. Хвали га његова чета. Храбар је и поштен. И добар командир. Жао нам се развојити од њега.

Плато се пружио до Пљеваља. И још даље. Изгледа као да је са њега скинута сва одјећа па је остао го као оструган. Ту и тамо на њему се уздижу брежуљци као хумке на равници. На мапи су означене као истакнуте коте. Обрасле су бором и буковом шумом.

Плато је просјечно 1.150 до 1.400 метара надморске висине. Данас је снијег на њему надвисно кољена. Мјестимично је и до кукова. Његова површина је за-

мрзла. И кора је доста тврда. Рекло би се да може човјека одржати. И таман кад поћеш десном ногом лијева ти пропадне до изнад кољена. И до кукова. Онда десна, па онда лијева... И тако непрекидно.

— Јоване,²⁹ ту ти је хале закопао ћуп са златом.

Просто милимо. Пртине нема. У ово доба године овуда нико не пролази. И беспуће је као у пустињи.

— Коњ се заглавио у намет и не можемо даље.

— Откопавај!

И опет. И опет. На сваком намету.

Ево најзад неких кућа. То су прве на које смо данас наишли. До врага! На овом платоу као да нема живота, као да нико не живи. А који би баво овдје могао зиму да презими. У оваквој пустињи се само љети стадо пасе.

У Бабинама нам рекоше да је до Крњаче свега три сата пјешачења.

— Ми од јутрос не стадосмо, а ево је већ три сата после подне. Цаба ти било и тих њихових три сата.

— То су санџачки часови, Љубо³⁰. Ти не знаш да Санџаклије вријеме мјере другим аршином а не као ми. Они немају сатова него онако од ока. Код њих је то онако „са брда на брдо“. А колико је то, то се код њих не пита.

— Вала и тако да га мере, превише је. Бре, седам сати доведе и баволу би досадило. Што је много много је.

Борци једва корачају. Додијало им је. Као да су се разглавили. И покуњили су се.

— Шта је, Лепо,³¹ дјевојко? Нешто си се растужила. Мора да си се сјетила куће и топлог кревета, а? И мајке, сигурно, па ти је жао, а? Сад ћемо, сад. Још мало, па ћемо се одморити.

Помиловао је по лицу. Очи су јој се напуниле сузама. И наврле су као да би хтјеле да се пролију. Њено широко лице обли бледило. Он је још топлије помилова. А она наслони главу на његово раме. И пусти сузу. Онда је он још више приграти. И потапша је руком неколико пута по лицу.

— И ти си ми, Никола³², некако мрке објесио брке као да ти нијесу све козе

на броју. Можда жалиш ону твоју књи-
жарку или оног пекара?

Покупио је сву снагу и дјетињски
се нарогушио.

— Нека иду до врага. Да су ми сад
овде било би свашта. Ала бих им се
осветио, мајко моја. Сад бих ја њима
њушке поразбијао и направдио од њих
лепиње . . . Ала су ме муштрали и тукли,
мајко моја — сваки дан.

Ријетко се најео како ваља. Пробијао
се кроз муљ свога живота као јегуља,
често се сударајући и спотичући о те-
шкоће које су нагрисале млади органи-
зам. У њему се таложила горчина. Горак
је хљеб јео.

Рано је остао без мајке. Није је
уопште запамтио. А отац је слабо водио
бригу о својој дјечи. Волио је алкохол.
И тако је његово родитељско осјећање
према рођеној дјечи свакодневно поста-
јало све тупље. И према њему као нај-
млађем. И дјеце према оцу. Још тако
малог и нејаког дао га је код неког се-
љака да служи. Бос и го са прслим лак-
товима и кољенима, и гологлав, гацао
је по блату и тјерао коња у долапу. Коњ
је често знао да се узјогуни и задавао
му је бриге и тешкоће. Плакао је и клео
га. Због њега је често и батине добијао
од газде.

А газда га је одрпаног и босог у шко-
лу само два пута недељно пуштао. А он
је, тјерајући коња у долапу, чврсто др-
жао у рукама стари, изанђали и упола
исцијепани буквар. И срицао штампана
слова. И тако је некако завршио два
разреда основне школе. Онда је побјегао
на занат у Београд.

У једној кафани, гдје је послуживао
дан и ноћ, викали су на њега пуно пола
године дана. Тек послје пола ноћи, кад
би од умора спао с ногу и клатио се од
сна као пијан, пустили би га да мало
прилегне. А ујутру рано, још за мрака,
на онако спсаног и буновног, почела
би дерњава и вика. И одмах трчкарање
по кафани као и сваки дан.

— Неки столар на Чукарици свако-
дневно га је тучао као „вола у купусу“.
„А ни за шта, богами ни за шта“. Ето,
само тако. Такав је обичај да се дјеца
на занату тако уче. И тако га је пуна

два мјесеца учио. И неки брица исто
тако га је учио свом занату. Онда је он
побјегао. Отац га је због свега тога
гдио.

— Шта ти мислиш, да се занат учи
миловањем, а? Ја те не могу издржа-
вати, па куд хоћеш.

Најзад га је срећа нанијела на газда-
рицу која је мрзјела сиротињу. „Прљава
је и незахвална. И треба је тући.“ То је
њен отац на Николи ревносно испро-
бавао. Дјечак је спавао под тезгом на
голом поду. Тјерали су га да ради и
онда кад су врата књижаре „Његош“
сваком другом била затворена. А за сав
тај рад добивао је од књижарке свега
два динара на дан. За те је паре купо-
вао храну. Сваке је ноћи, за голо парче
пшеничног хлеба, радио код пекара у
подруму испод књижаре.

А онда би тако уморан и исцрпљен
око један сат послје пола ноћи легао
на цакове брашна и захркао као заклан.

— А у пекари, онако топло. На цако-
вима брашна мекано, па милина. Ех, је-
дарад газда дође раније него по обичају.
И затече ме, зликовац, да спавам тако
на цаковима. Ах, како ме изудара каи-
шем! И отпусти ме са посла. Онда опет
гладовање код оне моје цењене књи-
жарке. А за ово време док сам радио
ноћу код пекара, није ми давала ни она
два динара. Кад сам у августу прошле
године постао калфа, онда сам добио
сто динара месечно.

По окупацији другови из покрета
почели су му давати да чита летке о
окупацији, о Нијемцима, о љотићевци-
ма, о партизанима. Импоновало му је
што је по тој линији једно вријеме био
повезан са неком студенткињом. Слу-
шао је и нека предавања. И био на не-
ким састанцима шегрта. То га је довело
код нас у Космај баш пред прву ње-
мачку офанзиву против нас.

— Уморни смо, друже команданте,
право да ти кажем, рече Лепа. А богами
смо и добро огладнели.

Објесила му се о руку. Главу је још
више приљубила на његово раме. Кроз
смијех је пустила неколико суза. И опет
дјетињски зачаврљала.

Мали су они за овакве тешкоће. Није
то за њих. Зашто смо их повели? Зашто

Борци београдског батаљона у Источној Босни јануара 1942.

Les combattants du bataillon de Belgrade dans la Bosnie orientale en janvier 1942

је Драган³³ њу, тако недораслу, повео у рат? Неће издржати. Тешко да ће она доживјети крај. Ни њега нијесмо требали примити. Требало је да га вратимо натраг у Београд. Дјецу увукли у огањ, у тешки огањ. Можда најтежи у коме је до сада горио наш народ.

Би му их жао. И нешто тврдо запе му у грлу. Као да хоће да се одупре томе, хтједе обоје да загрли. И да их понесе на својим леђима.

Махинално завуче руку у торбу. Очи му се разведрише. Овеселио се. Напицао је парче хлеба и парченце меса. За њих је то оставио од свога данашњег оброка. Знао је да они неће дуго држати оно мало хране што су јутрос добили за читав дан. Дјеца су, па сваки час чупкају.

Њих двоје као да замријеше од изненађења. Очи широко развукоше као да су мајку угледали. Она се још више приљуби уз њега. Нијесу се нећкали.

*

Дан је почео да тамни. Мрак крадомице стиже наше кораке. И све више се

мота око нас. Најзад је легао на сву околину... А они нас изненада стигоше. И, добро су нас уплашили. Наперили смо пушке. Могло је свашта бити.

— Који вам је баво? Откуда ви сад?

— Нијесу хтјели да остану у Бабинама. Пошто сте ви отишли, сваћали смо се пуна два сата. Кажу: „Шта ћемо ми сами овдје?“ Хоће бити — неће бити. И на крају и преко моје воље, и преко пријетњи и наређења, неколицина кренуше за вама. А онда сви. Шта сам им могао? Кажу да тамо не смију остати сами.

Очи су му пуне стрепње. Изгледају некако чудно; некако неодређено. Онако као да се нечега боји. И као да му је милије што се тако свршило. Можда је и тако.

— Казниће вас зато што сте без одобрења напустили ону територију.

— Знам. Зато сам и говорио да не идемо. Но, сад шта могу? Нека буде шта буде.

Поглед је окренуо у страну. Негде у

даљину. Можда тамо гдје се налази њихов одред. И као да се замислио. Можда мјери овај поступак.

Остали су ћутаи. Осјећаи су се сигурнији кад су нас стигли. Сад су смирени. „То је најважније“. Ако казне, нека казне. И ћуте.

— 'Е, моји Ускоци. Ваши стари није су били такви. Чувени су били.

А можда су у праву. Пустинја је то. Они нијесу из ових крајева. И још се нијесу навикли на непознате крајеве. Човјек се понекад боји краја у коме не живи, на који није навикао.

*

Најзад, ево нас у селу. Хвала богу. Једва. Југово је удаљено од Пљеваља свега пет километара. Није то згодно. Треба се одморити. Ускоци се показаше као прави домаћини. Размјестише нас најудобније колико ово село може пружити удобности. И за вечеру се нешто припрема.

А борци су сви полијегали. И заспали као заклани. И гладни. И Лепа. И Никола. Онако гладни. Како су могли? Понекад је одмор слађи од хлеба. Ништа! Кад се во испече, пробудићемо их. Биће то око поноћи. Тако нам се чешће догађа. Ми смо на то одавно навикли.

*

Југово — Доња Брвеница — Бољанићи.

— Хало Метаљка... Хало... Хало... Овде Бољанићи... Хало... Јакић³⁴ на телефону... Хало... Слабо се чује... Хало... Један наш батаљон из Србије... Хало... Чујеш ли ме?... Хало... Овде Јакић... Чујеш ли ме?... Један наш батаљон из Србије треба да прође... Хало... Треба да прође преко Чајничка и... Хало... За Босну преко Чајничка и Горажда... Хало... Питај ваше горе... Хало... Твоје питај... Слабо се разуме... Хало... Ништа се не разуме... Добро... Из Метаљке хемо.

И тако пуна два сата. Викање, нервирање, надвикивање, псовање и чекање. И опет то исто.

— Још само дипломатски пасоши фале, а?

— Вала само још то. По неком неписаном договору граница између нас и њих је стара граница између Санџака и Босне, ту на Ковач-планини између Бољанића и Метаљке. Такав је ред и закон. И сад морају Фочу да питају.

*

Ноћ је ведрa. Небо је чисто као да је пометено оштром метлом. Нигдје ни трупке облака. Ни сумаглице. И мало као да вјетрић дува. Борци су се посакривали у вртачама и између камења колико да се уклоне од повјетарца. И тако поспали. Згурили су се у клупче као жеж кад га неко бије. Као да би тако згурени са кољенима до зуба хтјели да се одбране од ноћне оштрине.

— Хајдете у село на спавање. Будите све. Пронађите све своје борце. Немојте неко да вам остане.

Тражење, дозивање, викање, грдње. И једва смо се сакупили.

Сад се љутимо на Санџаклије зато што су запалили жандармеријску касарну. Сад би нам добро дошла. Смјестили бисмо се лијепо. И сви на окупу. Не бисмо се растурали по сеоским кућама. А много их је попаљено. Мало их је остало читавих. Морамо се добро стијеснити.

*

Јакић је без натезања схватио наш задатак. Хвала богу да има таквих. Јуче смо се преко везе брзо и лако повезали. Зачудило нас је. Нашли смо се у Доњој Брвеници. Један батаљон Санџаклија прати нас.

— „Зној лије, нека лије, лако ми је! Ајс, вошо!“... Али иду као вуци!

— Лако је њима, Жићо. Они су у опанцима.

— Вала и по двоје опанака да имамо исто бисмо се овако натезали и знојили. Нисмо ми тако навикли. А по камену нисмо газили. А камен је тежак и тврђ, браћо моја. И као да газим по тиквама. Још горе. Сваки час гледам кад ћу се стровалити и разбити на те оштруљеке.

Напрежемо се колико год можемо. Жиле су на врату набрекле као да нас неко за гушу стеже. И на рукама. И на

ногама. Запињемо свом снагом. Пролетери не смеју заостати. Ни попустити.

*

Данас се нешто измијенило. Не одмичу нам Санџаклије. Лакше их прати мо него јуче. Ноћас смо се око Бољанића одморили од јучерашњег напора. И ваљада навикли на овакав темпо.

— А, чекајте, мајстори. Да видите шта су пролетери. Како данас иде другови?

Дан је видан. Вудар и топал. Пут се пробија уз Ковач-планину кроз младо смреково и борово жбуње. Оно је покривено бијелим кристалним иглицама. Оморике су се убрадиле у бијеле мараме и ћутљиво се смјешкају на нас. Изгледају као из дечије бајке. Снеж се на површини мало отопио. И заледио се. И свјетлаца као бисер.

*

— Ти знаш, Јакићу, ја бих без даљег на твоју реч пропустио, али разлог нам је оправдан.

— Оправдан!?

Махнуо је главом у знак негодовања. Осјетан покрет усана развучао се у ироничан и гадљив осмејак. Гледао га је са гађењем. Мржња је расла. „Треба се стишати. Није сад то важно.“

— Они ће само проћи, Василије.³⁵ Неће се нигде задржавати, ни једног тренутка, ни у Чајничу, ни у Горажду.

— Не смем, не смем. Наречење је одозго такво. И ја не смем преко тога. Веруј ми, Јакићу, кунем ти се у ове еполете, које много ценим, да је до мене ја бих без даљњег на твоју реч и више урадио. Али, Немци, и Талијани би, човече, одмах сутрадан бомбардовали ове градове, чим би сазнали да су туда ваши прошли.

— А зашто сад не бомбардују кад сте и ви против њих?

— Па знаш, Немци због Талијана, а ми смо се са Талијанима тако договорили да ми њих не дирамо, па неће ни они нас.

— Управо, они су вама дали ове крајеве, Фочу, Горажде, Чајниче и Метаљку

да вас тиме вежу за себе. Ви сте им као нека предстража, као војна крајина према нама. Тако му то дође. И знамо ми то, Василије.

Поручник се узврполио и збунио. Не зна шта да одговори. Искорачио је корак — два, лијево — десно. Јакић га прати ироничним погледом. И он осјећа ту иронију. То га још више доводи у незгодну забуну. Свака несигурност праћена је неугодностима. И забунама. И колебањима.

— Не видим ти војску, Василије. Сигурно је на положајима?

У свакој његовој ријечи избија иронија на рачун четничких положаја. И сакривени јед. И радозналост шта ће поручник одговорити. Зна он да њихова војска никаквих положаја нема, али хоће да га доведе у што незгоднији положај према себи. Поручник је као у бунулу, некако аутоматски и без размислања, одговорио.

— Да, да. Сва војска нам је на положају. Видиш да ту нема никога. И Јакић се насмејао. Нападно. На положају према Пљевљима нијесмо их видели. Вишеград је одавде сувише далеко да би овако мала јединица могла држати положај. У Фочи, Горажду и Чајничу су њихови. Гдје би могли бити ти њихови положаји? На овој просторији нема ни Нијемаца ни Талијана.

— Ти знаш, Јакићу, ја мрзим Немце. Ја сам њих овом приликом насамарио. Рекао сам да ћу се јавити код Недића и тако су ме пустили из заробљеништва. Недић је са Немцима и ја га мрзим. Зато нисам хтео код њега, него сам дошао овамо у четнике.

— Знаш, Василије, али и четници се нагабају са окупатором. И не ратују против окупатора. У Црној Гори су заједно са Талијанима. У Србији су са Немцима. Били су као бајаги наши савезници у заједничкој борби против окупатора па су свуда издали. И ви ћете исто тако.

— А не! Никада! И не верујем да су у Србији четници са Немцима.

— Чућеш ако ниси до сада. А и овај батаљон ти може о томе причати. Он је чак од Београда дошао.

— Нисам, нисам чуо.

И трза главом као да се брани од стршљена који му се непрекидно врзма испред носа. Осјетио је своју немоћ. И ухватило га је нерасположење. У њему мржња избија на сваку пору. И од мук се узврпољио по соби.

— Дакле, на чему смо, Василије? Да ли ћете дозволити да овај батаљон прође преко Горажда?

— Не може, не може!

Као да је из аутомата просуо рафал челичних зрна, тако је брзо изговорио те ријечи, да је једна другу стизала прије него су изијетеле из његових уста.

— Морају ићи околу. Рекао сам ти разлог. Наши су ми тако наредили.

— Слушај, Василије! Ако смо ја и ти лични пријатељи, као што си и сам више пута раније па и сада нагласно, мислим да нема смисла да ја и ти дипломатишемо један са другим и да се лажемо. Друго је у питању, Василије, а не бомбардовање градова. И није од тебе лепо да то кријеш од мене. Нама је иначе све то потпуно јасно. Талијани нису полудели да ти бомбардују оно што су ти сами дали, поготово кад је то један од услова да си њихов. Друго је у питању, а не бомбардовање. Пролазак пролетера — наше елитне војске, за коју знају и Немци и Талијани, и ви и народ у овим крајевима, пролазак њихов кроз те крајеве, политички за вас значи велики губитак. Може чак и поразно по вас да делује на ваше људство. И вама је потпуно јасно да би њихов пролазак имао озбиљног утицаја и на ваше људство и на народ у овим крајевима. Ето у томе је ствар. И ваши људи и народ у овим крајевима добро знају да се ми на сваком кораку тучемо и са Немцима и са Талијанима, а да се ви не тучете ни са једнима ни са другима, него се, напротив, споразумевате и то на штету народа. Није народ слеп. Види народ и нашу борбу и ваше споразумевање са окупатором који му је одузео слободу. А ви га са вашом слободом упропастисте. Њему је те ваше слободе, која је само ваша а не њихова, на врх главе. Њему је те ваше слободе доста. Ето, у томе је ствар, а не у бомбардовању. Но свеједно. Батаљон ће проћи

и другим путем. Научили смо ми и преко брда и планина.

Поразило га је. Ни једна ријеч не може да пријеђе преко његових усана. Он их је свјестан као на длану да их види. И одговорио би му равном мјером. И још горе. Али оваје има само неколико расхођених жандарма, истина послушних као робље, али не и одважних. И то је све. А они нијесу у стању ни погледати у туђу пушку, а још мање борити се противу ње. Остали нијесу ту. А и они су још невољнији. И несигурнији. И... ћути. Трепери. Гризе се. Мучи се. И мрзи.

Јакић хладнокрвно корача по прљавом поду поручникове собе. И мисли шта би још поручио његовим врховним муфтијама у Фочи. И њему.

— Хоћете ли, Василије, гостима дати да ручају или ћете се и у томе показати какви сте домаћини?

Поручник се тргао као из бунила. И узврпољио се. Нервозно је зазвонио на аутоматско звонце које је стајало на столу.

— Па јасно. Како не. Хајдемо.

*

— Откуда ти оваје, Димитријевићу?

— Ето! А где бих друго?

— Нигдје вала. Куд ће жандарм, а још поднаредник, него у четнике. Или у недићевце, љотићевце.

— А, тамо не! Није то исто. Ово је друго. И свеједно је овде или код вас.

— Па, да видиш и није баш свеједно. Ми се боримо, а ви не. Ви само лешкарите и склапате споразуме са окупатором. И на крају ћете са њима заједно противу нас.

— А, то не! А иначе, куд би ми жандарми са комунистима? Ви сте противу краља, а ми смо дали нашем краљу заклетву на верност.

— И краљ је дао заклетву народу и земљи да их никада неће напустити па је дебело слагао. И побјегао. А народ и земљу оставио на милост и немилост окупаторима да га мрцваре и убијају. И да му кости глобу. А није заборавио да сав народни новац и злато однесе собом. Је ли то народни краљ?

Намрштио се. Смита му то, да неко о његовом краљу прича нешто лоше, макар да је то лоше сам краљ направдио. Хтео би нешто да учини али сад више није у оној моћи у којој је некада прије рата био. Немоћ је избила у црвенилу његова лица. И, то је све.

— А теби је тај твој краљић доста доброга донио, а? Опљачкао је земљу и народ и побјегао. И тебе је напустио као отпадак што се напустио. И сад ти је то добро, а? И сад ти треба да се њему кунеш и да му вјерујеш. Е, ви жандарми сте чудна класа. Наопака, богами наопака. И лоша. Никада нијесте тамо гдје треба. У вашим је главама све постројено наопако. Ни једног не видјех да је пошао правим путем. Сви сте опет узели пушке у руке да браните оно што не треба бранити, оно што пропада. Или сте у љотићевцима, или у недићевцима, или сте у четницима. А сви су они са Нијемцима или са Талијанима. Свуда сте гдје не треба. Ви сте сад за једнога па онда за другога. До јуче бранисте краља, а сад браните Нијемце и Недића. Ето какви сте ви. Огресли сте у том подрепаштву. Лош ти је пут Димитријевићу, лош. Гори од тога у овој голготи наших народа, нијеси могао изабрати.

— Па ја мислим да у Класури, на граници Бугарске, нисам био за вас тако лош како кажете.

— Онда нијеси био лош, а сад нијеси добар. Ето такав си. Такви сте сви ви. У томе је ствар. Изабрао си лош пут, брате. И нашао си лоше друштво. У томе је твоје зло. Не кажем, био си добричина. Помагао си нам понешто. Али од тебе не може ништа више бити сем толико. То је све.

Он ћути као нијем. И црвени. И смјешка се, некако стиљиво, као да се устручава. А он хоће да га што више понизи.

— А гдје ти је остало друштво, Димитријевићу? Овдје видим само неколико очерупаних жандарма и то је све. Је ли на томе почива ваша војска?

Осјетио се потучен. И малаксао. И дотрајао, ништаван, кукаван. Једва је успио да подигне очи са земље. И једва је одговорио. Изнемогло. И безвољно.

— Други су на положају.

— На каквом положају? А гдје су вам ти положаји?

— То је војна тајна!

Изговорио је то јетко. И са мржњом. Немоћно.

— Јесу ли ту у шуми, ту око нас? Страх вас је од нас, је ли? Или се бојите да се не сретну са нама? Е баш вам је то сигурна војска! Нека вам је на здравље.

*

У Заборку нас је лијепо дочекао Љубо Катана³⁶. И добро нас угостио. Дао је своје људе за наше обезбеђење. Од кога? Сем нас и њих у читавом крају нема наоружаног човјека. Но свеједно. Ипак поштено. Они још нијесу огрезали у издају. Не знају ни за издају четника у Србији. Ни за колебање и махинације њихових у Босни. Сељак у овом крају тешко то може да разумије. И чувају нас. И ми смо дали своју стражу. И једну пушкомитраљеску групу у строгој приправности. Злу не требало. Научили смо се. Имали смо времена. И прилика.

Мрак се полако диже са земље. Узаном кривудавом пртином у дебелом снијегу, пред нама корача високи и снажни војник Љуба Катане. Његову складну физичку грађу и стас краси пуно и црвено лице. И мала, као угљен црна брадица, нацртана по угледу на Косту Пећанца³⁷.

— Е вала, смета нам.

По његовој физичкој кондицији и задриглом лицу не би се рекло да се у овој земљи налазе окупатори. Ни да наши народи воде љути рат. И по њему се може оцијенити какве положаје држе четници у овим крајевима. Он смијело и горопадно корача. Пјевуши и звиждуће.

Свитање зоре оштро реже око ушију. И око носа. Јежи нас као пиба. Сунце се помолало ту одмах изнад села Дубца. А село тужно изгледа. Ћути као у гробници. Рекло би се да живе душе нема у њему. И само по димњацима који се пуше на малим и старим, оронулим кућицама, може се рећи да живот ту постоји.

Куцамо на једна врата. Па онда на друга, на трећа. На више врата. Зовемо домаћина. И домаћицу. Нико се не јавља. Наш водич, четник Љуба Катане лупа кундаком. И опет се ништа не чује. Као да живе душе у селу нема. Онда опет куцање и дозивање. И опет.

У једној кући нешто је шушнуло. Пожурили смо тамо. Куцамо. Позивамо. Представљамо се. Ништа! И опет исто. И опет ништа.

— Нијесмо ми четници, отворите нам. Ми смо партизани. Нећемо вам ништа. Треба само да нам покажете пут и ништа више.

И опет ћутање. И дозивање. Понеколико пута све то исто. И бадава. Неко је тамо у кући старачки закашљао. Онда се тешка срца, и као кроз зубе, кроз плач и дрхтаво, јавила нека старица. Тада је настао пригушен плач дјецe и жена. Затим још јаче. Дјеца су почела да врште. Старица је достењала до врата.

— Мајко, нисмо ми четници. Ми смо партизани. Нећемо ми вама ништа. Да нам само пут покажете.

Она не одговара. Скаменила се и ћути. И стење. Плач се и у кући повећао. И много плача.

— Мајко, нисмо ми четници. Ми имамо и Муслимана са нама. Хајде, Мујо шта си се ућутао, проговори коју. Хајде нешто из корана да чују. Ево слушајте мајко.

А Мујо се узврпољио. И некако као да се изгубио. Криво му да су његови такви. И жао му их је. И тешко му је. Онда је слегао раменима. И промешкољио се као бак кад не зна лекцију. И нешто је пробрбљао. Мало је тога знао.

— Лупетај, Мујо, што било, само нек се чује која турска.

— Друже Чедо, слабо ја знам. Заборавио сам. Давно је било кад сам ја то учио.

И Мујо нешто лупета. Више српски него по корану. Објашњава нешто старици. Пабирчи с брада, с дола по корану. Прича јој. И ништа.

— Вала, Мујо, цаба ти је све то твоје натезање. Не пали код њих та литанија. Од те гајде нема фајде, мој Мујо.

Смијех је ту пред вратима сијевнуо као муња између облака. И пригушено заиграо. Нутрина се тресе као разиграна младост.

— Ћути Милутине бога му. Покварио си све што смо до сада угаитовали.

А тишина је у кући нарасла. Понеко је дијете некако као кроз зубе закашљало. Старица је дохватила кваку. Богоради да их не побијемо. Онда је стара изанђала врата мало одшкринула. Она су зашкрипала као да их је тешка рба попала. Онда је као бујица провалио врисак и куцање жена. И писка дјецe. Старица крши руке. И запомаже. И богоради. И клања се до земље. И моли да их не кољемо.

— Тако вам алаха немојте нас мућити. Ево, побите нас, али немојте мућити.

— Шта је, мајко? Шта то причаш? Па нисмо ми четници. Видите ли ову црвену звезду на капи. То је партизанска, мајко. Ово је Титова војска. Она не убија жене и децу. Она туче само Немце и Талијане и оне зликовце који су са њима. Нећемо ми вас.

Ништа није разумјела. Ово село до сада није видјело партизане. До сада партизани овуда нијесу пролазили. Ипак је видјела да нијесмо четници. Нешто друго смо. А није разумјела ништа. Није јој јасно каква то може бити војска. И ћути. Гледа по нама као да покушава да нас препозна.

— Алах вас ћув'о.

— Ево, мајко, ово је ваш Муслиман. Име му је Сулејман, а ми га зовемо Мујо.

Мекано га је погладила руком по рамену. И загледала му се у лице. Онда је све нас редом погледала. И опет њега. Исти смо. И он је исти као и ми. Нема разлике међу нама. Па шта с тим.

— Алах вас ћув'о.

Онда је погледала у све нас редом. Болесно. И мртво. Као из гроба да је изашла.

— И вас.

Онда је зинула. Није знала шта ће. У кући је престао плач. Вратима је пришла још једна старица. И провирила. И отворила их. Тамо дубље у кући поја-

Пратећи вод Шестог батаљона Прве пролетерске бригаде у селу Устикolini 21. јануара 1942.

L'arrière-garde du VIe bataillon de la Ière brigade des prolétaires au village de Ustikolina le 21 janvier 1942

вило се много жена. И дјеце. Бојажљиво су се примакли до врата. Очи су им пуне плача. А лице упрљано браздама од суза. Жене су убраћене у старе и изанђале шамије. И разбарушене су. Неочешљане. Неке су лице покриле старим крпама. А неке само рукама. Стидљиво трепћу очима зато што немају чиме да покрију лице, да очувају њихов обичај. Или можда од страха. Старе похабане димије на њима су отрцане и поцијепане. И блузе. Онда се рукама држе за груди да им не провирују кроз те цепотине.

Изненада опет врисак. Појавио се четник — водич.

— Који те ђаво баш сад донесе овдје?

Носио је двије земљане здјеле пуне ријетког пекмеза, специјалитета овог краја. И сав је поносан и насмијан као да је Америку пронашао.

— Донио сам вам да једете.

— Ко ти је то дао?

Кундаком пушке обио је врата на једној кући. И узео пекмез.

— Правије је да ви једете него ова жгадија.

Стојимо као укопани. Све нам је покварио. И убјеђивање жена. И расположење. Мрзимо га.

— Одмах натраг да си одио, тамо одакле си узео. И одмах да се губиш тамо одакле си дошао.

Није му јасно. „Зашто? Па то су Муслимани! Треба им све узети па нека поцркају од глади. И све их треба поклати. И попалити. Они су криви за ово зло. Да њих није, био би мир у овим крајевима. И били бисмо богатији. Треба их све потаманити. И узети њихова имања... Вала им је дошао црни пектак.“

— Марш откуда се дошао. Овде да више нијеси привирио.

Онда су се жене ослободиле. И дјецца. Рукавом су обрисали сузе. И плачно се смијешкају.

— Алах ве ђув'о. Нијесте ви ђетници. Алах нека вас ђува.

— А што сте се мајко толико накупили у ту једну кућу?

Пролила је сузе. И непрекидно брише лице. И зајецала. Главу је окренула уз брдо, тамо куда је четник, наш водич, отишао. Ставила је руку изнад

очију и погледала за њим. А онда се окренула ка нама.

— А како не би, синко. Бетници наше кољу. И пале куће. Сатјерују све у једну па запале. Док сатјерују туку... И муће. Цијепају димије и зар. Ханамо у оном селу све су запалили. И сви су изгорјели. Битаво село. Па... ми смо се из нашег села сами сакупили у ову кућу да нас не муће док сатјерују. Бини нам се лакше ће нам бити овако. Па... Сада нека пале.

— Неће више, мајко. Не смију они овдје више доћи. Не смију од нас.

Вјерују. И не вјерују. Стишали су се.

— А гдје су вам људи?

Ушепртљила се. И уплашила. Сигурност коју су стекли за ово кратко вријеме пореметила се. И оно мало расположења које су задњих минута са тешком муком некако скрпили, нестало је. Промуцала је.

— А... бога ми... нејма их.

Онда се окренула лијево-десно. Погледала је у остале жене као да од њих тражи такву сагласност. И оне су се уплашиле. И поблиједјеле. Неке почеше да се мрште као да ће да заплачу.

— Не бојте се ништа. Нећемо ми ни њих дирати. Ми само питамо зато што их не видимо ту са вама.

— Они, кад су вас видјели да иђете одозго... побјегоше у шуму.

— Реците ви њима нека се слободно врате кући. Нећемо ми њима ништа. Нека само сједе кући.

Онда су жене бојажљиво излазиле из куће. Најприје су пред собом потискивале дјецу, а затим су и саме изашле. Читаво село жена. И дјеце. Са свију страна донијеле су пуне руке тврдог кукурузног хлеба. И пуне земљане здјеле ријетког пекмеза.

— Узмите, узмите. Алах вам помог'о.

Дјеца гледају у парчад хлеба као у амајлију. Очи су им се широко развукле у похлепу као да ништа нијесу јела већ неколико дана. Можда и нијесу.

— Хвала, стрино, хвала. Нисмо ми гладни. Оставите ви то вашој дјечи, да не гладују. Нисмо ми гладни.

Ко би сад још и то, можда задње, парче хлеба узео дјечи из руку. И из уста.

— Нећемо, мајко. Хвала лепо. Нисмо ми гладни.

— Хоћете ли да нам покажете пут за Међуријечје. И поздравите ваше људе. Реците им нека се не боје кад партизани дођу.

— Алах вас на путу ћув'о.

Дуго су гледале за нама. О окретале главу према шуми, тамо горе, камо су се њихови мужеви сакрили.

*

— Преко моста не можете са коњима. То је жељезнички мост и нема подлоге за пролаз хајвана. Могу само пјешаци.

— Јеси ли ти старјешина овог села Копачи? Ево ти ова два наша коњића. Дај их сиромашним сељацима који немају коња за рад, нека их чувају и користе док се ми опет вратимо.

На мосту је четничка стража. Не дозвољава да прођемо. Тако им је наређено.

— Богами ћемо проћи макар се потукли ту на средини моста.

И колона корача. Полако. И у великом одстојању. Ако заупца, нека се што мање наших бораца затекне на мосту. Мост је неповољан положај. Ради боље контроле над батаљоном, чланови штаба су се распоредили кроз батаљон. Вељко³⁸ и Љубо су на челу батаљона да организују прихват на лијевој обали. И обезбеђење. Вањка је остао на зачељу, на десној обали. Ако се тамо нешто деси, нека се нађе при руци. Командант³⁹ и комесар⁴⁰ су на средини моста. Прате пролазак батаљона. Са њима је и командир четничке страже. Наслонили су се на гвоздену ограду и буље у Дрину. Огромна маса воде незадрживо као лавина ваља се према Вишеграду, према Србији, према Шапцу, према Београду, према истоку. Ријека је данас бистра као суза. И јури, бучи као помахнитала. Таласа се и преврће. Од таласања воде, ријечно дно некако титра и поиграва. Рекло би се час је бријег, час опет као улегнуће на једном

те истом мјесту. Од дугог гледања очи нам се заморише и замрежише.

Ту испод нас, на дну воде, нешто нам се причињава. Буљимо упорно. Од тога буљења и од таласастог гомилања воде, очи само што не искоче. Тешко разабиремо кроз воду. Сметају нам таласи. И дубина. И огромна маса воде која безглаво јури. Понекад нам се учини као да су ту на дну воде људи полијегаали.

— Шта то гледате?

Његова дивљачка њушка цинички се зацерекала.

— Ту смо бацили четрдесет муслимана из ових села. Најприје смо им одрубали главе а онда их повезане један уз другог бацили у воду.

И опет бандитски смијех.

— Нијесам могао, Чедо, замислити да се Србин толико може претворити у зликовца. Њихова је душа окорјела. И отупјела. Нијесу то Срби. То су изроди.

А командир четничке страже очи је разрогачио. И гледа нас зачуђено. И мутно. У недоумици је. „Можда и они нијесу Срби? Да су Срби не би тако говорили. И не би бранили муслимане. А ту пасју вјеру треба искоријенити да им ни трага ни гласа не остане. Не. Нијесу то Срби.“ И гледа нас испод ока. Сумњичаво. „Можда су и они Турци. Зашто би бранили Турке ако и они нијесу?“ И подозриво корача поред нас преко моста.

У жељезничкој станици Копачи телефон зврји. Тражимо од четничке команде у Горажду воз да се пребацимо до Реновице. Одуговлаче. Изговарају се да ће га Талијани заплијенити у Устипрачи ако се партизани возе у њему. „Талијани су направиле испад из Вишеграда до Устипраче.“

— Свеједно! Ви га морате послати. То је и наш воз. А ми ћемо се тући са Талијанима ако устреба.

Сунце је пред заласком. Воза још нема.

— Ако још за пола сата не дође, кренућемо пјешке преко брада.

Од Горажда се, као чопор дивљих волова, ваља гомила. Журе се. Само што не трче. И некако разуздано. Онако као полупијана хорда. Без реда и

без дисциплине. Испред њих неко витла бичем, онако као говедар кад тјера своје стадо. И псовка се чује.

— Мјесто воза ево нас. Ја сам Гојко Крезовић,⁴¹ командат овог „летећег батаљона“. Мислили сте да нам умакнете.

— Ево, вала, и нас. Ви сте изгледа сањали да ћемо да бјежимо.

— Можда су они тако жељели.

А Гојко се врти лијево-десно. И кришом од нас намигује на своје људе. У средини клупчета ових „летећих бандита“ нашао су се командант, комесар и помоћник комесара Београдског батаљона. Вељко је остао код батаљона. И спремио га за борбу. Пушкомитраљеви су истурени на бријег, ту одмах изнад жељезничке станице. Накостријешили су се као наљућени стршљенови. Два пушкомитраљеза су испред жељезничке станице. Пушкомитраљесци будно прате сваки покрет „летећих“. И праве се као незаинтересовани за све што се ту дешава. Гојко, као и сваки кочијаш, бира најпогрдније ријечи. И псује „Чичу романијског“⁴² и друге босанске партизанске руководиоце. Велича „Чича Дражу.“⁴³ Бичем витла изнад наших глава. Један његов јањичар извадио је каму и окреће је у руци као бритку сабљу. Кама је сва крвава. Он је облизује језиком.

— Овако ми кољемо.

Онда је заврнуо шију свом другу до себе. И показао на његовом грлу како четници кољу људе. И опет је облизвао каму.

Вељко је добио цедуљицу: „Ако нешто предузму противу нас, распалите из свију пушкомитраљеза у гомилу. Не гледај на то што смо и ми ту у гомили. А послите води батаљон.“

— Не можете ви тако лако кроз нашу територију. Ми ћемо вас да разоружамо.

— Нама се чини, Гојко, да вас је мало за тај посао. Позовите ви и оне који су вас послали, па да почнемо.

И опет псовке. И грдње.

— Шта ће вам те звијезде на капи. Скините то па ћемо вас пропустити.

— Само толико? Па што нам одмах нијесте рекли? Е, сад сте мало закасни-ли. Мораћете да причекате.

— Ове су звијезде, Гојко, часно зна-мење крваве борбе коју наши народи воде против окупатора. И оне се не ски-дају док у нама траје крви. Паметније и поштеније би било да ви ту кокарду баците јер се толико срозала у блато издаје да је срамота сваком Србину и чути за њу, а камоли носити је.

Намрштио се. Није му пријатан ова-као разговор. Превише је бодљикав. Онда је заврлудао очима. И главом.

— Ви имате и Хрвата међу вама.

— Имамо.

— Имате и муслимана.

— Имамо. Је ли вам сметају?

— Морамо све вас да прегледамо и нећемо пропустити ни Хрвате ни му-слимане.

— Богати?! Ама немој човјече. Да нијесте мали за такве дипломатске ком-бинације?!

И опет псовке на рачун партизана. И на рачун комуниста. И на рачун на-ших руководиоца.

— Слушај ти, Гојко Крезовићу, ако ти и даље продужиш са тим кочијаш-ким рјечником, њушку ћу ти разбити и направити је као лепињу. Јеси ли чуо? Кога ти псујеш, бре? А? Псујеш поште-не и храбре народне борце, је ли? Ако ти још и једна псовка пријеђе преко уста на наш рачун и на рачун наших руководиоца, зубе ћу ти разбити. Јели ти јасно? А препоручујем ти да тај твој ријечник најприје добро сажваћеш. И да га прогуташ кад ти је тако сладак. Али наше људе остави на миру. И не сервирај нам такво бубре. Је ли ти јасно? И ти мислиш да ћемо тебе и твоје главаре ми питати хоћемо ли про-ћи или не. Е баш си паметан! Па ми, паметна главо, пролазимо и кроз тери-торију гдје су Нијемци и Талијани, па нам ништа не могу, а како ће нам нешто моћи такви као што сте ви? Еј, главо волујска! Ништа нама није ако се са вама потучемо око тога. Само ви изво-лите.

Поблиједио је. И нешто прогутао. Мрштио се. На лицу му се појављују дубоке бразде. Час се појаве, час их

опет нестане, као да би хтио нешто тешко рећи, али му никако не полази за руком. И као да је у његовим очима неки страх избио. Бич је спустио низ ногу. И ћути. Љут је и незадовољан.

— Зар ти мислиш, Гојко Крезовићу, да пролетере прегледаваш и да им скидаш гаће те да распознајеш ко је Хрват, а ко Србин да међу нама тражиш муслимане те да их послаје по своме крстиш? Е, јеси сила и мудрац нема говора! Имате ли ви још тако паметних људи као ти да нам позајмите. Наши Хрвати и муслимани, Гојко, јуначки се боре против окупатора, а не плачкају мирно становништво и не убијају жене и дјецу по селима као ти. Је ли ти јасно? Ако, Гојко Крезовићу, баш хоћеш кавгу, хајде да се ја и ти сами потучемо. Изабери шта ти одговара. Хоћеш ли песницама, ногама, моткама, пиштољима. Чим год хоћеш, Гојко. Хајде, не стој. Бирај... Не смијеш, а? Слаб си ти, Гојко, за такав посао, слаб. Ти си јунак на голоруке и ненаоружане. И на жене и на дјецу. Сви сте ви такви. Рбе сте ви.

Омекшао је. Ухватило га је бунило као опшамућеног. Једва је проговорио.

— Нама је тако наређено.

— Хе! Тако вам је наређено! Па изволите. Покушајте.

Онда је Гојко уздигао рамена као да би хтео све то одагнати од себе. И промешкољно се. И боју на лицу је промијенио. Изобличио му се као у опшамућеног и понизног. А онда је окренуо другу страну.

— Ама, браћо, ја сам се шалио, а ви се канда наљутисте. Хтио сам са вама да се мало нашалим, да вас уплашим. Хтио сам да вас пробам.

— Лажеш ти, Гојко. Мани се ти ћорава посла. А ми ти савјетујемо да се ти манеш нашег страха. Боље ће бити за тебе да не пробаш нашу храброст, јер би могло свашта да ти се деси. Ово су пролетери, еј.

— Ама, шалио сам се, браћо, богами. Него 'ајдете да се ми нагодимо. Дајте ви нама један или два пушкомитраљеза па готово. Пропустићемо вас.

— Немамо ми шта да се нагабамо.

— А шта ће вам пушкомитраљези ког врага? Пушкомитраљези су за борбу а не за музеј. Ви не пуцате на Швабе; не пуцате на Талијане, па шта ће вам код Ђавола? Да убијате муслиманске жене и децу, је ли? Е, наши пушкомитраљези нису за то. Наши су пушкомитраљези за борбу против окупатора.

— Мани га, Вањка, у врага. Ти су пушкомитраљези, Гојко Крезовићу, крваву стечени а нијесу на преговорима са Талијанима добијени. А крв се момче не даје лако. А ти ако баш хоћеш пушкомитраљеза, ено их тамо горе на бријегу па иди и узми ако си јунак.

Сви су се одједанпут као под конач тамо окренули. И опшамутили као да су смрт угледали. Намах су постали блиједи, плави, некако као опшурени. Као да их је неко полио врелом водом. И ућутали су се. Онда су им лица добила забринут израз. Очи су им утонуле као у провалију.

— Шта ти би уједанпут, Гојко? Како се тако брзо опамети?

— Ама, брате, ја сам се шалио, а ви се наљутисте.

— Е, богати! Сад си се шалио. Лажеш, Гојко, лажеш. Уплашио си се ти. Вид'о си ти да је овдје тврдо. Е, а сад изволи јуначино разоружавај нас. Само молим те зовни и оне твоје муфтије из Горажда, који су те послали овамо, нека и они буду присутни тој свечаности. Ми ћемо причекати док дођу. Имамо ми стрпљења. Изволи, не чекај.

— Није, богами, него сам се шалио.

— Добро де. Ми ти само толико кажемо.

— Ама што нам не би продали бар један пушкомитраљез. Платићемо колико кажете.

— Борци не продају оружје, драги мој, него га грчевито чувају за оно чему је намијењено. И туку њим кога треба. Питај наше борце ако баш хоћеш, питај их да ли хоће да ти продају. Него, слушај ти Гојко Крезовићу, иди ти одмах на телефон и тражи од твоје команде у Горажду да нам се одмах воз пошаље. Ако не дође за пола сата, може

се свашта десити, може се десити нешто што никако не бисте жељели. Јасно?

— Ама...

— Тачка. Ми се не шалимо.

Дуго је окретао ручку на телефону. Телефон је најзад зазврјао. Тамо на другом крају исто тако неко окреће телефонску ручку.

— Оваје Гојко...! Ја сам, ја...! Јесте...! Јесте, јесте. Ја хтједох мало да уплашим ове наше пријатеље, па се богами не дадоше. Тврди су врагови... Већ смо се спријатељили... Окумићемо се. А, куме, хоћемо ли, де?

— Лаже, лаже. Не кумујемо ми са сваким.

— Шали се он, шали. А, куме?... Ево и он тако каже.

— Не шалим се.

— Него чујеш, дајте, брате више тај воз да оваје не чекају људи. Одмах га пошаљите. Нека стигне најкасније за пола сата.

*

— Другови, ако нас неко нападне док смо у возу, одмах искачите на супротну страну и спремите се за одбрану. У возу читаво вријеме будите у строгој приправности. Не пролазимо кроз слободну територију, нити је воз у нашим рукама. Мислим да ме разумијете.

Ноћ је ведра. Сјеверац шипа као сабљом. Наши вагони су хладни као ледница. Са кровова висе леденице на сваком саставу дасака. И по поду је лед гдјегод се вода излила. На фургонама врата нема. Вјетар пробија кроз њих као кроз тунел.

Пуф-пуф, пуф-пуф. Ках-ках, ках-ках. Локомотива је застењала као да троши последњу снагу. И дише све ребе и ребе. Полако као да неће. И једва мили. Који јој је враг. И онда је зашкрипела као смртно рањена. Па опет закашљала. Полако као да умире. Пуф-пуф, пуф-пуф. Ках-ках, ках-ках. И опет зашкрипела. И... пуф—пуф. И стала. И сваки час тако.

Читав дан смо се пењали по брдима. А сад се ноћу по цичи зими, по леду,

по смрзлици возимо у отвореним вагонима. И на тој смрзлици многи су, тако уморни, поспали. И промрзли. „Колико ли ће ово још трајати, бога му његова?“ У једном вагону су поломили окрњене даске на вагонима и наложили ватру. Под се запалио. Вагон се задибио.

— Шта је то који враг?

— Мита запалио вагон.

— А шта да радимо другови? Не може се више издржати. Посмрзавасмо се. Неки су другови промрзли и добили температуру. Због њих смо морали. Зашто ове битанге не ложе? Ни осветљење нису дали. Нека иду до Бавола.

Гунђају и у другим вагонима. И псују воз и зиму. И четнике. А шта сад можемо? Воз је у њиховим рукама. Нека иду до врага. Ово се сад мора издржати, а послуже ћемо другачије. Не идемо више у овакав воз. Рабе пјешке па макар пет дана мјесто једног.

*

Воз је зашкрипио. И стао. У возу је било неколико четника. И код машинове двојица. Пратили су воз. И саботирали наш покрет да бисмо промрзли и поразбољевали се. Зато се воз споро кретао. И непрекидно застајао.

— Ама, ми смо вас обезбјеђивали. Тако нам је наређено у Горажду. Нарочито смо послати да вам се не праве сметње у Реновици. Тамо су наши.

— И да крадете наше пушке. Битанге сте ви, а не људи. Што не отимате пушке од окупатора него крадете од наших бораца који су их крваво стекли. Искористили сте мрак и наш замор па у крађу, је ли? Платиће те ви нама то, те још како.

Ону двојицу, којима су пушке украдене, узмите на најстрожију одговорност. Морали су их боље чувати.

— Био је мрак и уморни су били па су поспали.

— Ништа! Свеједно! Нијесу смјели дозволити да им неко оружје украде. Боље да су њих онако живе однијели.

Једва! У један сат ујутро изашли смо из воза у Реновици.

— Здраво, Мића.⁴⁴ Откуда ти овдје? Шта ти би, ако бога знаш? Ти у четницима? Био си добар човјек. Шта ти би?

— Право да вам кажем од голога страха од Нијемаца и усташа. Ништа друго. Али моја пушка неће пуцати на партизане.

— Има ли још ко из Миошића и околних села у четницима?

— Нема вала нико сем ја.

— И ти си се усудио да брукаш и себе и читаво ваше село? Мислио сам да си паметан човјек.

Снебива се. И црвени. Откуда он такав слабић. А био је најбољи од свију у школском одбору.

*

Сваки дио нашег тијела укочен је као да смо у ледници лежали. И јесмо. А шта је друго, на овој зими, онакав воз, него ледница?

— Да бог да изгорео до последње даске. Онакав какав је баш нам не треба.

Цвокоћемо зубима. Вилице лупарају као у бијесних вукова. И подрхтавамо као прут над водом. Неким друговима су промрзле руке. И Белки. И Лепи. И Николи. Од зиме их боле нокти као да их је неки горопадни уча по прстима добро ишибао. И плачу као мала дјеца. И све нас боли. Читаво тијело. И сваки дјелић на њему. И мозак. Некима се магли пред очима.

— Другови, сад темпо. Без задржавања. Пружите корак.

Темпо, темпо! Најжешћи до сада. Сњијег под ногама злокобно цвили. Злослутно стеже. Наше ноге раде као машина. Једна другу не стиже. Претичу се као у филму. Пред нама је седам и по километара.

Темпо, темпо!

У два сата и петнаест минута 14. јануара 1942. године у Прачи смо.

*

„Овде Прва пролетерска“. На Романији. Око Сарајева. Код Рогатице и Хан Пијеска. На положајима. Води борбу са Њемцима. И са Талијанима. И са усташама. Ми смо били у неком увјерењу да ћемо је затећи на окупу. Некако груписану и постројену. Жељели смо да се свечано укључимо у ту пролетерску заједницу, у ту велику колону.

Прва пролетерска — то је офанзива. То је слобода. Славолук нашег доласка окићен је митраљеским рафалима на окупатора, на домаће издајнике. То је наш дочек.

Прва пролетерска је у другој непријатељској офанзиви. Митраљеским рафалима и бомбама отима од непријатеља слободу, коју су отели нашим народима. И ми се укључујемо у бригаду. Са рафалима. Радосно.

НАПОМЕНЕ

¹ У ранцу од дебелог и непромочивог платна носили смо 5.000.000 динара у сребру и нешто мало у папиру за Врховни штаб. Тај новац дао је штабу батаљона за Врховни штаб пред полазак из Нове Вароши, делегат Врховног штаба М. Билас.

² Живко Жића Трнинић, бак. Рођен 31. марта 1921. г. у Шапцу. Члан КПЈ од новембра 1942. г. Борац НОР од 3. VIII 1941. Несрећним случајем последице рата настрадао 19. X 1951. г.

³ Сулејман Исламовић Мујо, текстилни радник у Умки. Рођен у Гламочу (Босна). Члан КПЈ од 1941. Борац НОР од августа 1941. Као политички радник у неком одреду око Гламоча погинуо у току рата.

⁴ Миленко И. Јелић, металски радник у Београду. Рођен 26. марта 1918. г. у селу Врањићу, шира околина Београда. Члан КПЈ од новембра 1941. Борац НОР од августа 1941. Погинуо фебруара 1942. у селу Папрати код Фоче.

⁵ Душан Чордаш, бак. Војвођанин. Рођен 26. I 1922. г. у Дравозбургу, Пенсилванија, САД. Борац НОР од 13. VIII 1941. Члан КПЈ од 24. IV 1943. Данас свршени агроном.

⁶ Милутин Танасијевић, трговачки помоћник. Рођен 29. VIII 1920. у селу Баћевцу, шира околина Београда. Борац НОР од августа 1941. Члан КПЈ од новембра 1942. Погинуо као командир 3. чете Београдског батаљона I пролетерске бригаде на Тробрху (тронеба Босне, Црне Горе и Санџака) 25. маја 1943. г. у петој непријатељској офанзиви.

^{6a} *Açkosum* — турска ријеч и значи браво!

⁷ Предраг Власоњић, Санџаклија. Командир Сјеничке чете. Борац НОР од 1941. г. Данас правник.

⁸ Миодраг Благојевић Бата, политички комесар 2 чете Београдског батаљона I пролетерске бригаде. Трговачки помоћник. Рођен 25. I 1914. у Смед. Паланци. Борац НОР од августа 1941. Члан КПЈ од 1941. Погинуо у борби са Нијемцима, усташама и четницима на Ситници — јужно од Бање Луке 20. новембра 1942. г.

⁹ Аљбомир Живковић-Аљпче, интендант Београдског батаљона, обућарски радник, рођен 1918. у селу Црвени Брег, Бела Паланка. Члан КПЈ од 1935. Борац у Шпанском рату и у НОР од јула 1941. Погинуо у борби на Ситници, јужно од Бање Луке 20 IX 1942. г. као заменик команданта Београдског батаљона.

¹⁰ Милева Јовичић-Белка, текстилна радница из Београда. Рођена 1922. у Београду. Члан КПЈ од 1941. Борац НОР од августа

1941. Погинула несрећним случајем после рата.

¹¹ Лепосава Марковић, рођена 1926. г. у Забрежју, околина Обреновца. Борац НОР од августа 1941. Члан КПЈ од 12. III 1942. Мајор ЈНА у резерви. Данас службеник Извршног већа НРС.

¹² Никола Милекић-Корчагин, рођен 1926. г. у Крушевцу. Радио као шегрт у једној књижици у Београду. Борац НОР од новембра 1941. Члан КПЈ од 1942. Погинуо као ваздухопловни потпуковник и командант ваздухопловног пука при вршењу дужности 1955. г.

¹³ Митар Радосављевић, столарски радник из села Конатице, срез Обреновац. Рођен 1907. Члан КПЈ од 1941. Борац НОР од августа 1941. Данас капетан ЈНА у пензији.

^{13a} *Mesagon dios* — узречица на шпанском језику.

¹⁴ Добривоје Цекић, земљорадник из Дражевца, срез Обреновац. Рођен 1902. г. Члан КПЈ од марта 1941. Борац НОР од јула 1941. Данас капетан ЈНА у пензији.

¹⁵ Јосип Вицић, текстилни радник и синдикални функционер УРС-а на Умци, рођен 1907. у Жабљу, Бачка. Члан КПЈ од 1941. Борац НОР од јула 1941. Погинуо у борби на Шћити, код Прозора, Босна, јула 1942. г.

¹⁶ Милорад Бирић-Бирило, земљорадник из села Железника, околина Београда. Борац НОР од августа 1941. Члан КПЈ од 1943. Умро после рата од посљедица рањавања у рату као пензионисани капетан ЈНА.

¹⁷ Момчило Давидовић мали Буља, трг. помоћник из села Врбовна, срез Обреновац. Члан СКОЈ-а од 1941. Борац НОР од 9. VIII 1941. Члан КПЈ од 1948. Данас службеник.

¹⁸ *Види напомену 6.*

¹⁹ Чедомир Миндеровић, књижевник. Рођен 1912. у Београду. Члан КПЈ од јула 1941. Борац НОР од јула 1941. Политички комесар Београдског батаљона. Данас управник Народне библиотеке у Београду.

²⁰ Станимир Динчић-Димчо, бачварски радник у Београду. Рођен 20. IX 1920. Борац НОР од августа 1941. Члан КПЈ од 1943. Данас потпуковник ЈНА у пензији.

²¹ Радоје Првуловић, земљорадник из села Железника, околина Београда. Рођен 10. XII 1923. г. Борац НОР од августа 1941. Члан КПЈ од 1942. Погинуо 5. јула 1943. у борби на Зворнику.

²² Влаиша Лукић, обалски радник у Београду. Рођен 1922. у селу Пружатовцу, околина Младеновца. Борац НОР од августа 1941. Члан КПЈ од марта 1942. г. Погинуо 3. августа 1942. на планини Цинцару, изнад Ливна.

²³ Димитрије Боддиновић Мита, обалски радник у Београду. Рођен 27. III 1917. у Београду. Борац НОП од септембра 1941. Члан КПЈ од 1943. Погинуо јула 1943. године у селу Шековићима — Власеница (Босна).

²⁴ Миливоје Танасијевић-Була, абаџиски радник. Рођен 24. VIII 1922. у селу Баћевцу, шира околина Београда. Борац НОР од августа 1941. Члан КПЈ од новембра 1941. Погинуо у петој непријатељској офанзиви 1943.

²⁵ Љубивоје Михаиловић, земљорадник из села Баћевца, шира околина Београда. Рођен 8. јануара 1915. Борац НОР од августа 1941. Водник у Београдском батаљону. Члан КПЈ од 15. VIII 1943. Данас пензионисани капетан ЈНА и службеник СУП-а НР Србије.

²⁶ Иван-Вања Вондрачек, обућарски радник у Београду. Рођен 29. јула 1904. у селу Гашинци, Баково. Члан КПЈ од 1940. Борац НОР од јула 1941. Пуковник ЈНА у пензији.

²⁷ *Види напомену 9.*

²⁸ Једна чета око седамдесет бораца Црногораца из Ускока послале борбе на Пљевља остављена на том терену.

²⁹ Јован Живковић, водоинсталатер у Београду. Рођен 20. IX 1917. у селу Буковцу, Срем. Борац НОР од 24. јула 1941. Члан КПЈ од 15. X 1942. Данас директор ливнице у Београду.

³⁰ Љубомир Стубанчић, абаџиски радник. Рођен 1915. у селу Дражевцу, Обреновац. Борац НОР од августа 1941. Члан КПЈ од 1943. Данас пензионер.

³¹ *Види напомену 11.*

³² *Види напомену 12.*

³³ Драган Марковић, студент, рођен 1919. у Забрежју, Обреновац. Политички комесар I чете Београдског батаљона. Члан КПЈ од 1938. Борац НОР од 1. VII 1941. Погинуо у борби на Зворнику 5. VII 1943. као заменик комесара чете Београдског батаљона.

³⁴ Велимир Јакић, шумарски инжењер у Пљевљима. Рођен 1911. у Добрим Селима код Шавника. Члан КПЈ од 1939. Борац НОР од 1941. Командант Пљеваљског партизанског од-

реда и комесар Главног штаба партизанских одреда за Санџак. Умро 3. октобра 1946. г.

³⁵ Василије Зечевић, геометар и резервни поручник из Чајнича. Командант четничког батаљона у Металки. Према подацима које је дао Љубо Катана, пензионер у селу Старовићу, општина Чајниче, убијен у лето 1942. год. у рејону Дуге, општина Рудо, од четничког вође званог Букић у борби за превласт у четничким редовима.

³⁶ Љубо Катана, путар из села Старовића, општина Чајниче. Командир четничке чете у Заборку. Данас пензионер.

³⁷ Коста Пећанац, пре рата председник четничке организације у Југославији. У току рата колаборант — издајник.

³⁸ Павле Илић-Вељко, заменик команданта Београдског батаљона. Инжињеријски капетан бивше војске. Рођен 1910. г. у селу Бруснику, Неготин на Дунаву. Борац НОР од јула 1941. Члан КПЈ од 1. марта 1942. Данас генералпуковник ЈНА.

³⁹ Миладин Ивановић, командант Београдског батаљона Прве пролетерске бригаде. Пре рата учитељ. Рођен октобра 1906. у селу Лалевићи, Даниловград. Члан КПЈ од јула 1936. Борац НОР од јула 1941. Генералпуковник у резерви.

⁴⁰ Чедомир Миндеровић.

⁴¹ Гојко Крезовић, железнички радник из Босне. Командант четничког батаљона до марта 1942. Касније погинуо као партизан.

⁴² Славиша Вајнер Чича, пре рата инжењер у Сарајеву. Члан Главног штаба партизанских одреда за Босну. Погинуо на Пјеновцу, Источна Босна, 21. јануара 1941.

⁴³ Дража-Драгутин Михаиловић, пуц. бивше војске. У рату командант четничке војске у Југославији.

⁴⁴ Мића Чворо, земљорадник из села Миошићи, општина Преча, срез Рогатица.

OBJECTIF—BRIGADE!

M. IVANOVIC

Après des luttes sans merci partout dans la Serbie et la région de Sandžak, dès les premiers jours de l'insurrection du mois de juillet 1941, le bataillon de Belgrade fut, par la décision de l'Etat-major suprême de l'Armée de Libération Nationale et des détachements de partisans de Yougoslavie, incorporé dans notre première unité régulière, dans la Première brigade prolétarienne. Au moment de la formation de cette brigade, le 22 décembre 1941, le bataillon de Belgrade ne se trouvait pas à la localité de Rudo, lieu de rassemblement. Ce jour-là il attaquait avec deux autres bataillons de l'Armée de Libération Nationale la garnison ennemie à Sjenica dans la région de Sandžak.

Le 6 janvier 1942, le bataillon de Belgrade partait de Nova Varoš pour rejoindre la brigade, qui se trouvait ces jours-là en Bosnie Orientale dans la région entre Rogatica et la montagne Romanija. A la suite d'une marche épuisante durant toute une journée, passant par des chaînes abruptes de la montagne Zlatar couverte de neige, les combattants du bataillon étaient obligés de traverser à pied le 6 et le 7 janvier Lim, rivière rapide et froide, car il n'y avait de moyen de transport, ni aucun autre moyen de passage. Lors de cette traversée, le bataillon devait se défendre des forces de l'occupant italien qui se trouvaient non loin de l'endroit où s'effectuait la traversée de la rivière Lim.

Les combattants du bataillon de Belgrade se déshabillèrent tous enlevant les vêtements et les chaussures pour passer ainsi la rivière profonde. Il faisait très froid. Un vent glacial soufflait et de gros flocons de neige couvraient rapidement les corps nus des combattants. Les pieds gelaient dans la neige qui montait jusqu'aux genoux. L'eau glaciale de la rivière qui atteignait les épaules des uns et le cou des autres fouettait les corps nus des combattants.

Les affaires de certains combattants qui tombèrent dans la rivière rapide devinrent aussitôt des bouts de glace. Ainsi, les combattants les rattrapaient mouillées et gla-

cées et les mettaient sur eux, faute d'autres vêtements.

Une dizaine de combattants physiquement des plus faibles s'étaient évanouis à la suite de cette marche pieds nus dans la neige et de la traversée de la rivière profonde. Grelottant, claquant des dents, dès la traversée de la rivière, les combattants du bataillon de Belgrade continuèrent leur marche pénible à travers des montagnes escarpées. Marchant dans la neige qui leur arrivait jusqu'à la ceinture, les combattants traversaient un vaste et haut plateau à environ 1300 m. d'altitude, qui s'étend au nord-est de Pljevlja, en s'enfonçant parfois dans d'énormes amas de neige qui ressemblaient à des collines. Ils marchaient et s'avançaient très lentement: à peine un kilomètre à l'heure.

Ils arrivèrent ainsi dans la région située entre Sandžak et la Bosnie, près du bourg bosniaque Metaljak. Le commandement des tchetniks pour la région se trouvant à Foča et le commandement local situé à Metaljak ne permirent pas au bataillon de passer par les villes de Čajniče et de Goražde, villes par lesquelles menait la route normale de la marche du bataillon. Ils ne lui permirent pas de passer bien que la trahison ouverte des tchetniks dans cette région de Bosnie n'eût pas été encore commencé. La raison consistait dans le fait que les commandements tchetniks craignaient le passage du bataillon prolétarienne et des unités de partisans par ces régions dans lesquelles les tchetniks exerçaient tout le pouvoir que l'occupant italien leur avait confié. La population de ces régions et en particulier ceux qui étaient trompés et mobilisés de force par les tchetniks, savaient bien que les partisans menaient des luttes difficiles jour et nuit contre l'occupant, tandis que les tchetniks non seulement ne combattaient pas contre l'occupant, mais s'entendaient avec lui. Et c'est justement à la suite d'une telle entente entre des Italiens d'une part et des tchetniks de l'autre qu'à ces derniers fut confié à cette époque le pouvoir qui s'étendait dans la région: Foča — Goražde — Čajniče —

Mataljak. Dans cette région des troupes de tchetniks jouaient le rôle des avant — gardes des garnisons italiennes à Pljevlja, Višegrad et Kalinovik et devaient faire face aux troupes de l'Armée de Libération Nationale.

Le passage du bataillon de Belgrade — ou de n'importe quelle autre unité de l'Armée de Libération Nationale — par ces régions, où la population et même une bonne partie de tchetniks, mobilisés de force, avaient plus de sympathie pour les partisans que pour les tchetniks, aurait eu une influence négative sur l'organisation des tchetniks.

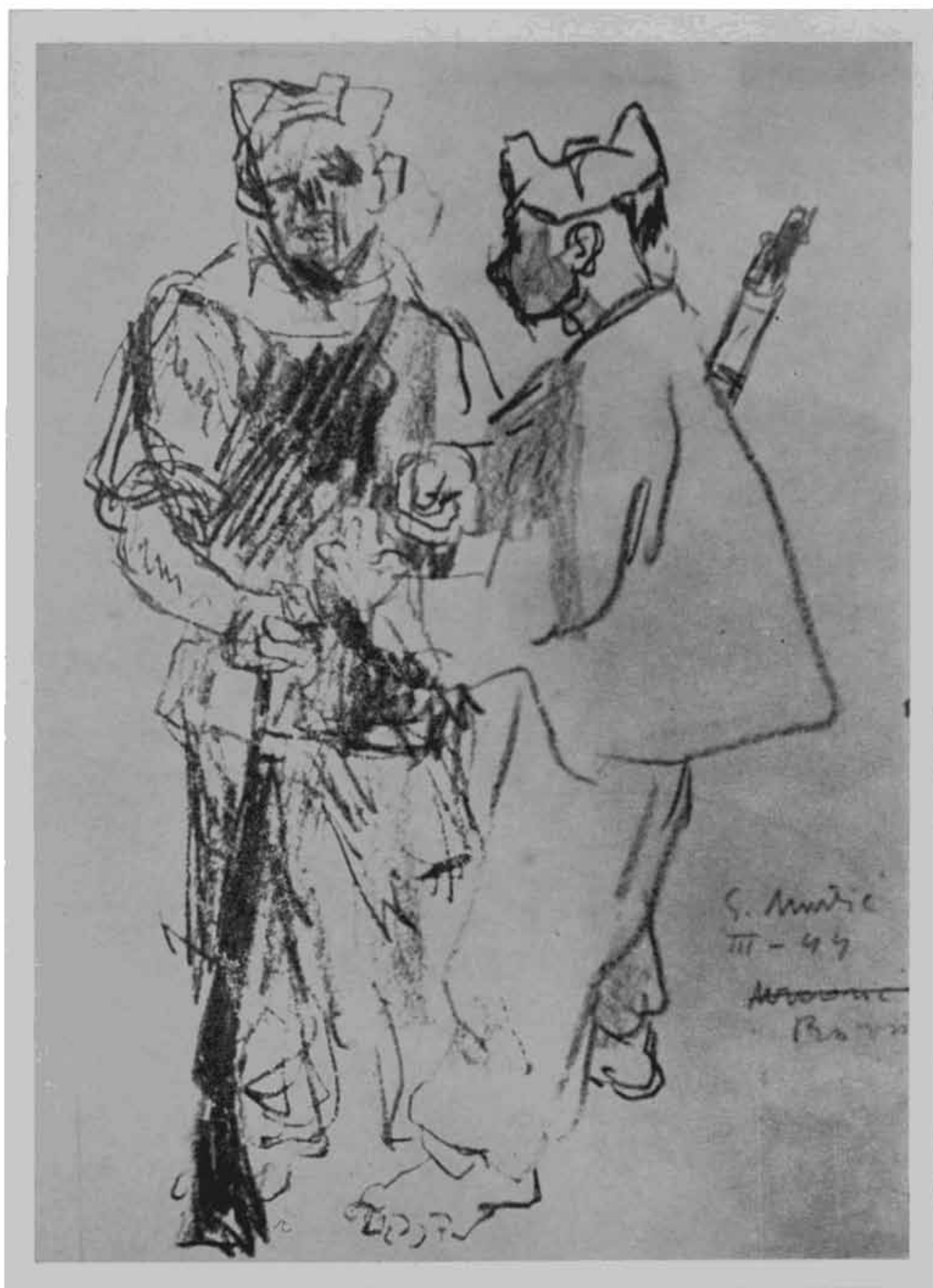
Les commandements tchetniks de Foča et de Metaljak justifiaient leur décision d'interdire le passage au bataillon disant que le lendemain du passage du bataillon de partisans des Allemands et des Italiens se mettraient à bombarder ces villes. Ainsi, des tchetniks se démasquaient — ils comme collaborateurs des Allemands et des Italiens reconnaissant que des Allemands et des Italiens ne bombardaient pas ces villes tout en sachant que des commandements et des unités tchetniks y étaient établis, et qu'ils se mettraient à le faire aussitôt si un bataillon de partisans y passait.

Le bataillon dut donc continuer sa marche à travers des montagnes presque inaccessibleles et couvertes de neige qui montait jusqu'à la ceinture des combattants. Et ce n'était pas tout. A la suite de la traversée de la rivière Drina par des partisans et de leur arrivée au village de Kopači situé à l'est de Goražde, un bataillon de tchetniks fut envoyé exprès de Goražde pour désarmer des combattants du bataillon de Belgrade. Evidemment ce bataillon de tchetniks n'eut pas le courage de tenter de mettre en oeuvre l'ordre de son commandement. Le commandement du bataillon de Belgrade avait une attitude ferme et ses combattants — se rangeant en poste de combat — étaient prêts à détruire le bataillon de tchetniks en question si seulement celui-ci essayait de les attaquer. Ainsi échoua toute idée et toute tentative de tchetniks de réaliser leurs plans. Devant une telle fermeté du commandement et des combattants du bataillon de Belgrade,

le bataillon de tchetniks se retira en désordre dans la direction de Goražde, d'où il était envoyé.

La marche du bataillon de Belgrade, commençait tous les jours à l'aube et se terminait tard la nuit. Les combattants devaient faire face, au cours de cette marche qui comptait plus de 200 km, à de nombreuses difficultés et tout particulièrement à un manque de nourriture. L'on dormait peu, à peine quelques heures au cours de 24 heures et c'étaient leur seuls moments de repos. Il faisait horriblement froid et ce froid pénétrait à travers de vieux vêtements et chaussures à demi-usées jusqu'à la moelle des os des combattants. Les combattants les plus faibles et ceux qui étaient les plus jeunes et qui venaient d'avoir quinze ans souffraient le plus de ses difficultés. Mais, malgré la fatigue, le froid, le manque de sommeil et de nourriture, les combattants du bataillon de Belgrade traversèrent héroïquement et avec le visage serein des terrains impraticables: d'innombrables montagnes, fossés profonds et nombre de ruisseaux en pressant le pas pour rejoindre le plus tôt possible leur brigade.

Après huit jours et huit nuits de marche épuisante le bataillon arriva le 14 janvier 1942 à deux heures du matin, au village de Prača, situé au pied de la montagne Romanija, rejoignant ainsi pour la première fois la Première brigade prolétariaire à laquelle il appartenait. Les combattants du bataillon de Belgrade ressentaient une grande joie à l'idée de cette rencontre. Pourtant, au lieu d'une rencontre fraternelle avec des combattants des autres bataillons de la brigade, le bataillon de Belgrade devait s'engager dans une lutte dure contre des Allemands et des oustachis qui commencèrent ces jours-là une lutte offensive dans la Bosnie orientale contre l'Armée de Libération Nationale. Le bataillon avec le chant aux lèvres et un moral inébranlable s'engagea dans la lutte contre des forces de l'occupant et des quislings et se rattacha ainsi à la brigade qui joua le rôle extraordinaire, rôle principal dans cette offensive au cours de laquelle des forces ennemies étaient battues.

EDO MURTIĆ: Kuriri, 1944, crtež kredom

EDO MURTIĆ: Courriers, 1944, craie